

Vallasek Júlia

Határkérdések az irodalom határterületén

A Trianon-téma megjelenése a két világháború közti magyar tömegirodalomban

Trianon a tömegirodalomban

„Mondják, »magas« és »szórakoztató« irodalom soha úgy el nem távolodtak egymástól, mint minap. Mégis soha olyan komplikált határkérdések nem voltak közöttük, mint éppen ma”¹ – írja a két világháború közötti lektúrirodalom tényrése kapcsán Babits Mihály. A korszak tömegirodalmát korabeli felmérések és könyvtári kölcsönzések alapján vizsgáló Simon Zoltán szerint a megjelenő szerzők és címek alapján joggal feltételezhetjük, hogy ekkor „Magyarországon nagyipari szintű lektúrtermelés- és fogyasztás volt”, bár az olvasók társadalmi rétegzettsége sokat árnyal ezen a képen, a kárhozottat kispolgári ízlésvilághoz és tömegigényhez igazodó könyvek piacán pedig feltűnik és népszerű is lesz néhány értékes mű.²

A szórakoztató irodalom különféle megjelenési formái, a lektúr és a ponyva tágabb értelemben meghatározhatóak úgy, mint „sajátos feladatra specializálódott alkalmazott irodalom”³ alkotásai. Ezek többnyire nem kerülnek az irodalomtudományi kutatások fősodrába, esztétikai értékük alacsony volta miatt általában perifériára szorulnak, az egyes alkotások igen hamar feledésbe merülnek. Ugyanakkor éppen aktualitásuk, könnyű befogadhatóságuk folytán megjelenésük idején nagy tömegekhez juthatnak el, témaválasztásuk, megközelítésmódjuk, a befogadást könnyítő, gyakran irodalmi kliséket, sztereotípiákat hasznosító stílusuk, narratíva-építésük és konfliktusteremtési módozataik nemcsak tükrözik a közízlést és érdeklődést, de gyakran alakíthatják is azt.

Jelen kutatásomban azt vizsgálom, hogyan jelenik meg a Trianon-téma (nem annyira maga az 1920-as békeszerződés aláírásának eseménye, mint inkább a területvesztés ténye és annak hatásai) a korabeli tömegirodalomban, amely, ha úgy tetszik, látens módon, de éppen azáltal, hogy sokakhoz jutott el, jelentősen alakíthatta a témával kapcsolatos közbeszédet, gondolkodást.

Noha a népszerű, többnyire alacsony(abb) esztétikai értéket képviselő irodalmi műveket többféle néven is meg lehet nevezni (Simon Zoltán a szórakoztató irodalom kapcsán elsősorban a ’giccs’, ’bestseller’ és ’lektúr’ kifejezéseket használ-

¹ BABITS Mihály, *Könyvről könyvre*, Bp., Magyar Helikon, 1973, 225.

² SIMON Zoltán, *Az irodalom peremvidéke*, Bp., Múzsák, 1990, 84.

³ SIMON 1990, i. m. 35.

ja),⁴ és ezek definíciói közt igen gyakran átfedések vannak, a ponyva huszadik századi Magyarországon elterjedt változata fizikai megjelenését, előállítását és terjesztését tekintve viszonylag jól behatárolható.

Ponyvának tekintjük azokat a kisebb terjedelmű és méretű (15 cm-es gerincmértű, 64 – később a papírkorlátozás miatt 32 –, illetve legfeljebb 96 oldalas) fűzött, fűzetes regényeket, amelyek a húszas évektől kezdődően az 1942-es kiadásukat betöltő ún. „ponyvatorvény” érvénybe lépéséig adtak ki olcsón, tömegek számára is könnyen megfizethető áron. A ponyvának jellegzetes típusai alakultak ki: idegenlégiós, vadnyugati/cowboy-történetek, bűnügyi, kém-, háborús és szerelmes történetek, illetve a budapesti életet általában vidám, anekdotikus színben ábrázoló ún. „pesti történetek”. Ponyvát kisebb, kizárólag erre szakosodott kiadóktól kezdve, terjesztővállalatokon és nyomdákön át fontosabb lapokig (pl. *Friss Újság* színes regénytára, *Új Élet* regénytár) vagy akár ismert, nagy kiadókig, mint a Singer és Wolfner, számos kiadó megjelentetett. Hacsak nem valamelyik újság kiadásában láttak napvilágot, többnyire nem reklámozták őket, nem is annyira könyvesboltokban terjesztették, mint inkább buszpályaudvarokon, trafikokban, újságosbódékban. Ponyvát általában kezdő vagy az irodalomból (többnyire zsidó származásuk okán) éppen kiszorult magyar szerzők írtak, jellemzően álnéven, az álnév többnyire az adott szöveg témavilágához illeszkedett. A vadnyugati és kém-történetek többnyire angolos, a légióstörténetek francia, a szerelmesek viszont (a korban roppant népszerű Hedwig Courths-Mahler hatására) gyakran német hangzású álneveken jelentek meg. A ponyva jellemzője egyfajta epizodikus szerialitás, a kedvelt, népszerűbb hősök újabb és újabb kalandjait tartalmazó füzetek jelennek meg, amelyek azonban többnyire nem állnak össze egyetlen narrációs ívvé.

A magyar ponyva az 1930-as években élte fénykorát, olyan mértékben uralva a könyvpiacot, hogy 1941-re már az év során kiadott címek 42%-a a ponyva kategóriájába tartozott.⁵ Az 1942-es tiltó rendelet érvénybe lépéséig „havonta az egypengős ponyvaregény 200 000 példányban, az ötvenfilléres 150 000, a húszfilléres 1 200 000, a tízfilléres pedig 2 000 000 példányban jelent meg. Tehát összesen 3 550 000 ponyvafűzet került minden hónapban forgalomba.”⁶ A virágzó ponyvakiadás piacát derékba törő „ponyvarendelet”, vagyis az 1942. július 17-én megjelent 4.300/1942 minisztériumi rendelet „a rotációs és az íves nyomópapírosnak könyv, naptár vagy fűzet előállítására való felhasználása tárgyában” a háborús gazdaság és papírhány szigorú körülményeinek való megfelelés keretei közt helyezi el a tiltó intézkedést. Ugyanakkor már a kezdetektől fogva gyakori kritika éri a ponyvaregények kiadását és olvasók körében elért népszerűségét mind a jobb-, mind pedig a baloldali gondolkodású fórumok részéről. Jobboldalról elsősorban a ponyva naiv vagy fiatalok olvasókra gyakorolt bűncselekményekre izgató érzelmi hatását emelik ki, antiszemita megközelítéssel a háttérben álló

⁴ SIMON 1990, i. m. 7.

⁵ PERGEL Ferenc, *Az irodalmi ponyva ellen = Irodalomtörténeti Közlemények*, 77(1973), 458.

⁶ CSÁKI, Pál, *A ponyvairodalom „megrendszabályozása” a negyvenes évek elején = Magyar Könyvszemle*, 123(2007), 43.

„zsidó-kozmpolita kiadópolitikai vállalatokat” ostorozzák, és a ponyvát „a zsidó lélekmérgezés egyik eszközének” tekintik.⁷ „Fiatalok bűnözők vallomásaikban gyakran elmondták, hogy Nick Carterek és Scherloch [sic!] Holmesok hatása alatt tértek rá a bűnözés útjára” – írja a Nemzeti Könyvtár sorozatban megjelent, *Gyere velem, András!* című, a sorozatot szellemiségét, a „káros” ponyvával szemben a nép egyszerű fiainak szánt „egészséges” olvasnivalókat reklámozó „marketing-regényben” Marék Antal.⁸

A baloldalról érkező kritika elsősorban a ponyva inherens konformizmusát, reakciós világszemléletét támadja, de szintén kiemelik a ponyva potenciális bűnelkövetésre csábító hatását.⁹

Módszertan

Kutatásom során *A magyar ponyva képes bibliográfiája* alapján átvizsgáltam a Nova kalandos regényeket, *Friss Újság* színes regénytárát, Új Élet regénytárát, a Tarka regénytárát, illetve a Palladis egypengős regények és Palladis félpengős regények kiadványait, valamint a (paradox módon a ponyva visszaszorítására létrehozott, ám annak vonásaiból sokat megőrző) Stádium Sajtóvállalat Rt. által kiadott Nemzeti Könyvtár 150 kötetét. A szűrést a cím és borító együttes vizsgálata alapján végeztem, hiszen mind a ponyvakiadványok, mind a Nemzeti Könyvtár-sorozat példányai esetében egyaránt meghatározó, az egyszerű illusztráción és marketing célokon túlmenően téma- és műfajmegjelölő szerepet is játszott a borítókép. (Noha a feszített tempóban történő piacra dobás során előfordult, hogy a borító vizuális pontatlanságokat, a belső borítón található névvel meg nem egyező szerzői nevet tartalmazott,¹⁰ a történet cselekményvilágától radikálisan távol eső illusztráció azonban nem került a borítóra.)

A kifejezetten tömeggyártásban, tömegigényeket kielégíteni hivatott ponyva-füzetek mellett a kutatás kiegészült két, a két világháború közti időszakban viszonylag gazdag recepciót elérő lektúrkötet (Orbók Attila, *Véres mesgye*; Bárány Emma, *Pimpernel Erdélyben*) munkájának elemzésével, amelyek már csak terjedelmi okokból is az adott téma kifejtésére, árnyalt bemutatására nagyobb teret nyújthatnak. A kutatást itt kiegészítettem egy olyan, a ponyvaműfaj elemeit nyilaskeresztes ideológiával ötvöző regény elemzésével (Dücső Csaba, *Nincs kegyelem*), amely a maga korában ugyan nem rendelkezett különösebb recepcióval (véltetőleg olvasottsággal sem), utóéletét tekintve azonban sikerült botránykönyvvé válnia.

Végül néhány olyan munkát választottam elemzésre, amelyek ugyancsak tömegkehez juthattak el annak köszönhetően, hogy az oktatásban segédanyagként,

⁷ Pl. Bodnár István vagy Vikor Dezső a *Magyarság* hasábjain.

⁸ MARÉK Antal, *Gyere velem, András!*, Bp., Stádium Vállalat Rt., 1943, 21.

⁹ BÁLINT Gábor, *A pesti ponyva virágkora = Magyar Könyvszemle*, 123(2007), 124.

¹⁰ BÁLINT 2007, i. m. 130.

háziolvasmányként használták őket. Annak azonosítására, hogy milyen fontosabb, kifejezetten gyermek- és fiatalok számára szánt művekben fordul elő a trianoni döntés meghatározó témaként, a *Néptanítók Lapjának* 1918 és 1944 közötti digitalizált példányain végeztem kulcsszavas keresést (Trianon+könyv keresőkifejezésekkel).

A ponyva-Trianon hősei és szerelmesei

A ponyvafüzetek cselekményének helyszínválasztása eszképzizmusra utal, a sivatag, a dzsungel, a végtelen prér vagy messzi nagyvárosok utcái mind eltávolítják az olvasót a saját, bizonytalan, világháború utáni közegéből, egy sztereotípiákból, cselekménytoposzokból építkező, átlátható világba. Másfelől az interszjektív ellenőrizhetőség lehetősége megnehezíti, hogy a ponyva közvetlen témaként kínáljon olvasóinak a közelmúlt eseményeit. Létezik ugyanakkor egy közvetett, nem is annyira a cselekményben megnyilvánuló, mint inkább a szűkszavú jellemzésekben, karakterleírásokban használt nyelvi panelekből építkező utalásrendszer, amely valamilyen szinten visszatükrözi a korszak irredenta kultuszának, a háború elvesztéséért a nemzetiségieket, illetve a zsidó nagytőkét hibáztató közbeszédét. Lányi András elemzése szerint a húszas évek zömmel hiányosan iskolázott kisemberének szánt, többnyire szerzői név nélkül, anonim formában megjelent nagysikerű füzetes regényei, a Nick Carter- vagy a Buffalo Bill-történetek indirekt módon, például a telepések és indiánok szembenállásán keresztül, a vadnyugati prérre projektáltan beszélnek a területvesztés fájdmáról. „Nem kell különös elmeél ahhoz, hogy a sziúkban, akiknek »megvan itt mindenük« és »helyzetük jobb, mint odahaza«, akik mindazáltal »nem egykönnyen mondanak le a területeikről« és gyűlölnek bennünket, a magyarországi nemzetiségekre ismerjünk. Pattingok-Szvatopluk népének »hítségese«, bosszúja dönti romlásba a honfoglaló pionírok városát. Az őslakók – akiket »befogadtunk«. Aki pedig a szembenálló feleket egymásra uszítja, aki a bennszülötteket kizsákmányolja és becsapja, megalázza, az nem »mi« voltunk: mindenről a bajkeverő Bushel (a kocsmáros) tehet és az ő mértéktelen harácsoló szenvedélye. Nem nehéz benne a zsidó kapitalista képére ismernünk. Megvan tehát a bűnbak és hiánytalanul áll előttünk az újpesti vadnyugat kozmológiája.”¹¹

A húszas évek indirekt ábrázolásmódja után a ponyvában csak a harmincas évek végén, különösen az 1938. november 2-án hozott, a felvidéki területeket Magyarországhoz visszacsatoló első bécsi döntés hatására jelenik meg a téma direkt ábrázolása. Bár ekkoriban már általában (ál)névvel jelennek meg a ponyvafüzetek, az Új Élet regénytár 91. számú, *Lázadó hegyek* címet viselő füzete szerző jelölése nélküli kiadás.

A *Lázadó hegyek* az első bécsi döntés ihletkörüben fogant kalandregény, amely felvidéki színhelyen felvonultatja a műfaj (elsősorban a vadnyugati történetek)

¹¹ LÁNYI András, *Az írástudók áru(vá vá)lása*, Bp., Magvető, 1988, 62.

megannyi toposzát: van benne „gaz cselákok” előli menekülés, pisztolypárbaj, felgyújtott épület, szívtelen zsarolók, bátor partizánharcosok és hű cselédek, valamint jellemes menyasszonnyal erőszakoskodó aljas cseh prefektus. A lovas cowboy és kisiklatott vonat helyett a környezetbe jobban illeszkedő hajdani birtokáért harcba szálló felvidéki kismemes sarj, eltérített katonai teherautó, felrobantott viadukt, és „a tót önállósági mozgalom” titokzatos rádióamatőrje, a Bujdosó Szlovák által vezetett, lázító műsorokat sugárzó kalózárádió kerül. A regény hőse, az ősi birtokáról a cselekmény kezdetén joggatlanul elűzött Zsolt Gábor, „a trianoni papírrongy legújabb földönfutójaként” az első bécsi döntést közvetlenül megelőző időszakban klandesztin ellenálló mozgalmat vezet. Alakja semmiben sem különbözik a kalandregények sematikus hőseitől, ugyanaz a bosszú vezérelte sztereotipikus magányos harcos figura, aki önmagát és céljait így jellemzi egy szerelmi jelenetben: „Mihez kezdhet egy magamfajta üldözött vad? Beveszem magam az erdőbe s köd előttem, köd utánam – eltűnök. S ameddig élek, minden felbukkanásomat cseh holttestek tucatjai fogják jelezni, erre esküszöm. Isten áldja meg, Irén!”¹²

Zsolt Gábor harca célt ér, a regény zárlatában mintegy a boldog jövő ígéretéként a bevonuló magyar katonák énekét hozza a szél. A szöveg tagolása (az egyes fejezeteket tartalomösszefoglaló alcím vezeti be) Rejtő Jenő ekkor már ismert és népszerű légiós és csavargóregényeinek stílusát is felidézi, pl. „Jan Hanuszik remegő kézzel igyekszik kikapcsolni revolvertáskáját, de hirtelen egy előre megfontolt pofont kap.”¹³

A kiadványain keresztül a jobboldali eszmék terjesztését célul kitűző, kormánytámogatást is élvező Stádium Sajtóvállalat Rt. a harmincas évekre az egyik legjelentősebb magyar sajtóvállalatnak számított. A húszas években és a harmincas évek első felében elsősorban szakkönyveket, illetve a konzervatív irodalmi értékrendbe illeszkedő szépirodalmi műveket adott ki, majd a harmincas évek második felétől megjelentek portfóliójában a kifejezetten a parasztság helyzetét, a földkérdést tematizáló munkák is. (Eleinte Szabó Dezső, majd Komáromi János és Bibó Lajos volt a kiadó vezető szerzője.) Ugyancsak ekkor fordul a kiadó érdeklődése a lektúr, majd 1935–41 között a Tarka Regénytár füzeteinek kiadásával a ponyva felé. „Ki hitte volna, hogy ez a vállalat, mely egyik kezével a féléves kormánylapokat gyártja, másik kezével külön kormányrendelettel eltörölendő ponyvát termel!” – adott hangot a kortárs meglepődésnek 1944-ben Bisztray Gyula.¹⁴ Bár a Stádium Sajtóvállalat adott ki értékes irodalmi műveket és szakkönyveket is szép számmal, kiadványainak egy részére a harmincas években jellemző az antiszemitizmus, az antikommunista viszonyulás, és megjelenik a német, illetve olasz fasiszmus propagálása is.

A Miniszterelnökségen belül megalakult, a népművelés új szervezeti formáinak kialakítására létrehozott Társadalmpolitikai (1940-től Nemzetpolitikai) Szolgálat

¹² N. n., *Lázadó hegyek*, Bp., Központi Sajtóvállalat, 1938 (Új Élet regénytár, 91), 28.

¹³ N. n. 1938, i. m. 23.

¹⁴ BISZTRAY Gyula, *Három év magyar könyvészete = Magyar Könyvszemle*, 68(1944), 94.

kezdeményezésére jön létre 1939-ben a Nemzeti Könyvtár könyvsorozat. A kötetek az „egészséges nassolnivaló” analógiájára az olvasóközönség, elsősorban a falusi olvasók könnyű olvasmányigényét próbálta kielégíteni a nemzeti érzést erősítő, kormánykonform, ugyanakkor fordulatos cselekményű, művelődést elősegítő olvasmányokkal. A nagy példányszámban (30–100 000 példány) kiadott, neves illusztrátorok (Fáy Dezső, Szalmás Béla, Jeges Ernő) munkáival illusztrált szépirodalmi vagy irodalmi köntösbe öltöztetett didaktikai műveket közlő sorozat felfogható egyfajta kísérletnek egy olyan tömegekhez szóló népkönyvtár megteremtésére, amely a ponyvát a nemzeti irodalom szemelvényeivel próbálta helyettesíteni.¹⁵ Ennek értelmében a magyar irodalom olyan neves klasszikus és kortárs szerzőitől is jelennek meg művek mint Petőfi Sándor, Jókai Mór, Reviczky Gyula, Tolnai Lajos, Mikszáth Kálmán, Ady Endre, Móricz Zsigmond, Illyés Gyula, Szabó Pál, Veres Péter vagy Tamási Áron. Ugyanakkor megjelennek a klasszikus ponyva tematikái is, akad például erdélyi falusi környezetbe helyezett szerelmi történet (Orbók Attila, *Bölcs Gyuri mindent eligazít*), de a népszerű légiósregények mintájára olyan történet is, amelyben a gaz zsidó ügynök által becsapott derék alföldi parasztleányok kerülnek a francia idegenlégióba. Itt a légiósregények műfajának minden eleme megjelenik az elbűvölő beduin szépségtől kezdve a sivatagi szomjhalálon át a katonákat korbácsoló vérszomjas altisztekig, hogy aztán a hősök csábítást és nehézséget egyaránt legyőzve visszajussanak szülőfalujukba (Sztrókay Lajos, *Idegen zászló alatt*). Maga a trianoni döntés eseménye nem, annak hatásai a két világháború közti irredenta kultusz toposzainak formájában azonban fel-felbukkannak néha, akár olyan, témájában egészen eltérő írásokban is, mint a budapesti kisemberek életét egyes szám első személyben elbeszélte felnővekvés-történetbe ágyazó regényben (Barsy Irma, *Ember a Viola utcában*), ahol Esztinek, a kamaszlány hősnőnek szomszédjuk, az Erdélyből menekült öreg grófnő az általa elszenvedett atrocitásokat meséli el. A történet a grófnő által emlegetett 1920-as határmegvonások inverzével, a második bécsi döntés bejelentésének jelenetével zárul: „Erdély – mondta a grófné és mintha vér buggyant volna ki a száján. Erdély – mondta tegnap este is és még soha ilyen nyugtalanak nem láttam. Imádkozzál Esztike, én egész nap imádkozom most. Mindenkinek imádkoznia kell, aki Magyar. Bécsben most tanácskoznak a térkép fölött. Talán visszkapjuk Erdélyt! Erdélyt!”¹⁶ A régió neve ebben a történetben üres jelszóként funkcionál, amelyekhez a szöveg nem társít konkrét tartalmat, amelynek jelentését a naív, iskolázatlan gyermekfőszereplő nem ismerheti, az eseményekkel tisztában levő olvasóban azonban megteremthet egy, a Trianonnal kapcsolatos közbeszéd elemeit egyéni döntés alapján mozgósító hazafias jelentésmezőt.

A szerelmes regények ponyvahagyományát írja tovább F. Benedek Irén a Nemzeti Könyvtár *Székelyvér* című, 60-as sorszámú füzetében. A harmincas évek egy fiktív székely falujában, Rétháton játszódó történetben a egyes házasságból

¹⁵ POGÁNY György, *A Stádium Sajtóvállalat rt. [sic!] története és kiadványai (1921–1944) = Magyar Könyvszemle*, 102(1986), 49.

¹⁶ BARSY Irma, *Ember a Viola-utcában*, Bp., Stádium Sajtóvállalat Rt., 1942, 38.

származó, románnak nevelt, szülőfalujába „magyargyűlölő” főbíróként visszatérő Irímie/Imre Trimbicast az üldözött református tanítónő iránt érzett szerelem, és a „vér szavának” tulajdonított, a falusiakkal való különféle konfliktushelyzetekben jelentkező szimpátia végül arra készteti, hogy román identitását elvetve, nemesi származású felmenőinek „ösi jussát” választva magyarként tagozódjon vissza a falu közösségébe. A lektűrökben, ponyvában is visszatérő elemek, a körülmények által elválasztott, egymásért reménytelenül vágyakozó szerelmesek („érzem, hogy nem közönyös irántam. De mégsem tud megbocsátani. Trianon áll közénk!”¹⁷), a vad, durva férfit pacifikáló nő megváltó, traumaoldó szerelme („kis fehér leánykéz, amely szeretettel, megértéssel vezet majd át a nehézségeken, amelyek előtted állnak”)¹⁸ jelennek meg itt is.

A ponyva betiltása után tehát a jellegzetes ponyvatartalmakra fogékony közönség igényeit többek közt éppen a Stádium Sajtóvállalat ehhez hasonló kiadványai szolgálták ki, ami azok vizuális megjelenítésében is visszaköszönt, hiszen nem ritkán ugyanazok az illusztrátorok készítették a címlapot, akik korábban az igényesebb ponyvakiadványokét. A jelenségre Márai Sándor is felhívja a figyelmet, bizonyára éppen a fent idézett kötet címlapja alapján: „...a tízfilléres ponyva mindenesetre becsületesebben az, ami, mint az öt- vagy hatpengős álirodalom, mely a tömegek kispolgári illúzióit szolgálja ki, éppen olyan szemérmetlenül, mint az utcai ponyva, csak választékosabban, valamilyen enyhén hazafias vagy vállaláserkölcsi lepelbe takarva a valósághamisítást. Láttam már olyan ponyvát is, amelynek Székelyvér volt a címe – tehát nem Maláji vér, jegyezzük meg jól –, s a címlapján nem gumifák állottak, hanem magyar havasi fenyők, s a hóban éppúgy csöpögött a vér. De ez a címszó: Székely – mentette a kiadót, aki e hazafias köntösben pontosan úgy spekulált az olvasó vérszomjára...”¹⁹

Kémekek, hazafiak és hazaárulók

A ponyva körébe sorolható kiadványok után áttérek két olyan munka elemzésére, amelyek a lektúrirodalom körébe tartoznak ugyan, de az eddig tárgyalt kiadványoknál jóval nagyobb presztízsű könyvként kerültek a szórakozni vágyó olvasó kezébe.

A sikeres angol lektúrszerzőként nemzetközi szinten is elismert Baroness Orczy (Orczy Emma) eredetileg 1924-ben megjelent, *Pimpernel and Rosemary* című regénye három évvel később *Pimpernel Erdélyben* címmel jelenik meg magyar nyelven, Pogány Kázmér fordításában.²⁰ Munkájában Orczy egy szerelmi történettel keveredő kémtörténet keretei közt ábrázolja az 1920–21-es Erdélyt,

¹⁷ F. BENEDEK Irén, *Székelyvér*; Bp., Stádium Sajtóvállalat Rt., 1942, 52.

¹⁸ F. BENEDEK 1942, i. m. 54.

¹⁹ MÁRAI Sándor, *Szigony Jimmy veszélyben = Vasárnapi krónika*, Bp., Helikon, 1994, 216. Az írás eredetileg a *Pesti Hírlapban* jelent meg, 1942. augusztus 15-én.

²⁰ ORCZY Emma, *Pimpernel Erdélyben*, Bp., Szent István Társulat, 1927.

tehát közvetlenül az azt követő időszakban, hogy a terület román fennhatóság alá került. Az angol cím a szerző sikeres Vörös Pimpernel-sorozatához való illeszkedés mellett a regény női főszereplőjének alakját helyezi reflektorfénybe, a magyar változat viszont a sikersorozathoz való kötődésen túl a cselekmény (magyar olvasó számára a főszereplőnél nagyobb jelentőséggel bíró) helyszínére tereli a figyelmet. Ez a fordítói döntés egyúttal értelmezési keretet is kínál, hiszen a regény elsősorban a kívülről érkező, objektív megfigyelésre vállalkozó fiatal újságíró, Rosemary tapasztalatain keresztül láttatja a Trianon utáni Erdélyt. Itt is megjelennek ugyan korábbi pozíciójukat, anyagi lehetőségeiket, ősi birtokukat elvesztő tisztességes emberek, a politikai helyzet miatt szenvedő ártatlan szerelmesek, de a szerző mindvégig a szemben álló felek kiegyensúlyozott, nemzetközi értelmezéshez jobban közelítő ábrázolására törekszik. Érzékelhető ugyan, hogy az etnikai keretben értelmeződő konfliktusok kapcsán a szerző a magyar fél pozíciójának elfogadására hajlik, mégsem ábrázolja a román szereplőket negatív színben, és voltaképpen nem kérdőjelezi meg a döntés jogos voltát. E kiegyensúlyozott ábrázolásmód narratív megoldását az teszi lehetővé, hogy sem a román, sem a magyar szereplők nem játszanak döntő szerepet a cselekmény alakításában. A kémtörténettel keveredő szerelmi történet fiatal hősei (Rosemary Fawkes újságíró és Blakeney Péter krikettjátékos, a híres Vörös Pimpernel ükunokája), illetve az antagonista, a kegyetlen és kapzsi Jasper Tarkington (Gáspár) egyaránt angolok. Ez a megoldás azt is jelenti, hogy noha a cselekmény nagyrészt Erdélyben játszódik, és etnikai szembenállást, térhasználati harcot implicál, sem a román, sem a magyar szereplőknek nincs a narratívában lehetőségük és hatalmuk megfogalmazni a saját történeteiket. Noha vélhetően nem ez volt a szerzői szándék, a *Pimpernel Erdélyben* mégis olvasható az I. világháborút lezáró rendelkezések metaforájaként, amennyiben egy külső szempont a nyugati országok politikai autoritását, és a közép-, illetve kelet-európai országok tehetetlenségét demonstrálja narratív eszközökkel.²¹ A regényben többször is elhangzik (bár általában a negatív vagy kevésbé szimpatikus szereplők szájából), hogy „Londontól vagy New-Yorktól Kolozsvár nagyon messze van”²², a külföldi (itt elsősorban angol-amerikai) közvéleményt voltaképpen nem érdekli egy távoli, kelet-európai régió sorsa. A regény ugyanakkor a személyes tapasztalatokból fakadó profeszszionális küldetés vállalásával végződik, Rosemary, aki a cselekmény során mindvégig komoly szakmai integritású újságíróként viselkedik (zsarolásra sem ír meg a tapasztalatainak ellentmondó cikkeket), végül írásain keresztül mégis a magyar álláspont nemzetközi megismertetésének szolgálatába lép. „Azok az erőteljes cikkek, melyeket az idegen megszállás alatt tengődő Erdély állapotairól az *International Review*-be írt, végre felébresztették érzéstelenségéből az angol és amerikai közvéleményt. Érezte, hogy az idő és a saját kitartása azoknak a népes angol tömegeknek segítségével, akik az igazságot és méltányosságot sze-

²¹ STRICKLAND-PAJTOK Ágnes, *Baroness Emma Orczy's Divided Loyalties in the 1910s and 20s* = *Acta Philologica*, 57(2021), 140.

²² ORCZY 1927, i. m. 103.

retik, majd a kellő pillanatban elvégzik a többit. Rosemary saját szemével látta az Erdélyben dúló pusztítást, s most tudatára ébredt annak, hogy gyógyítani, de legalább is bajokat enyhíteni tud.”²³

Orbók Attila *Véres mesgye* (1930) című regénye a román–magyar határon, illetve annak közelében levő falvakban játszódó, laza narrációs szerkezetű, életképszerű jelenetekből összeálló szöveg, amely egy kis bihari település helyzetén, lakóinak tragikus sorsán keresztül igyekszik demonstrálni a trianoni döntés igazságtalan voltát. A határvonal mint absztrakt geopolitikai fogalom fizikailag megjeleníthető formája gyakori motívum a trianoni döntést vagy annak hatásait ábrázoló két világháború közti művekben, itt az irredenta kultusz metaforikájának szellemében a megcsonkított test, az üszkös seb képi világával együtt jelenik meg. „Ez volt az »országhatár«, amit éppen úgy hevenyésztek oda, mint ahogy a trianoni békét diktáló urak az ezeréves ország térképén, rövid tanakodás után, vörös ceruzával meghúzták a véres vonalat, a nagy, fájó metszést a magyarság egyetlen testén...”²⁴ Vagy: „soha a nap egyetlen órájában sem felejthették, hogy ők a tragikus fajta őrtálló katonái itt a véres mesgye szélén, amelynek közelségében fájdalmasan gyulladt volt a seb.”²⁵

A regény során a határzóna számtalan emberi tragédia, gyilkosságok, öngyilkosságok stb. konkrét helyszínéül szolgál, ugyanakkor egyfajta morbid apoteózisra is lehetőséget ad. A szülőföldjéről elmenekült, magányos öreg székelty kérésére a határ bucka mellé temetik, és a falu lakossága tüntető gesztussal annyi földdel és virággal borítja a sírt, hogy az magasabb legyen, mint a határt jelző bucka. Mindezek, ahogy az ugyancsak az irredenta kultusz ihletkörében fogant regényekben gyakori elemek (az új hatalom képviselőinek indokolatlan kegyetlenkedése, a honvágyba belepusztuló menekültek szenvedése, román tisztviselőhöz férjhez menő női ideál stb.), a cselekmény kibontása során arra szolgálnak, hogy a regény fiatal hőseit a revízió szolgálatába állítsák. A regény elején még passzív szenvedésbe merülő fiatal tanító, Aron harcra buzdító drámák sikeres írója lesz Pesten, a határon lelőtt vőlegényét sirató lány, Márta hozzámegy egy a békediktátumot támadó képviselő fiához, a viták során ellenpontot, józan mérlegelést képviselő, nagyvilági kitekintéssel bíró feltaláló, Dénes pedig felhagy a „horpadt mellű pacifizmussal”, és harci gépek üzembe helyezésén kezd dolgozni. A regény-címbe kiemelt határvonal a nagyvilág és a kisvilág, az általános emberi értékek és a kisközösség értékei közti konfliktusban perdöntő szerepet kap: „Ott künn, idegenben mindig a szenvedő, nagy emberiségre gondoltam... érte akartam dolgozni... De a véres mesgye meggyőzött róla, hogy ostoba, hiú ábrándok után szaladtam... Hogy nincs és nem lehet igazi kultúra, amíg civilizált kultúrnemzetek olyan békét diktálnak, mint a trianoni béke”²⁶

²³ ORCZY 1927, i. m. 172.

²⁴ ORBÓK Attila, *A véres mesgye*, Bp., Stádium Sajtóvállalat Rt., 1930, 76.

²⁵ ORBÓK 1930, i. m. 88.

²⁶ ORBÓK 1930, i. m. 239.

Orbók regényének sikeréhez hozzájárult az is, hogy munkáját a magyar revízió egyik fő támogatójának, Lord Rothermere-nek ajánlotta, akinek rövid, a művet propaganda irányú regényként méltató nyilatkozatát is közölte a kortárs sajtó.

Számos hasonlóságuk ellenére a megjelenés ideje és kontextusa eltérő recepciót eredményez, míg Orbók magyar revíziós propaganda regényét inkább irodalomként olvasták, Orczy Emma *Pimpernel Erdélyben* című munkáját viszont egyértelműen a lektűr körébe sorolta a kortárs kritika.

Kortárs irodalmi recepciót nem, annál zavarosabb utóéletet²⁷ mondhat magának Dücső Csaba *Nincs kegyelem* című 1939-ben megjelent irredenta politikai ponyvaregénye, amely egy képzelt románellenes erdélyi felkelés története, amelyet egy Torday Levente nevű fiatalember szinte egyedül hajt végre. Dücső mindenfajta irodalmi értéket nélkülöző munkája ugyanakkor már-már az állatorvosi ló mintájára demonstrálja, mi jöhet létre a ponyvaműfaj és a nyilaskeresztes propaganda fúziójából. A regény hőse „egy lámpaoltás után a paplan alatt álmodozó kamasz ábrándvilágát testesíti meg”²⁸. Torday Levente forradalmat vezet, autóversenyt nyer, légicsatában és tankcsatában egyaránt diadalmaskodik, pusztá kézzel száll szembe a medvével, és természetesen elnyeri a szép Piroska szerelmét. Ellenfele, a gonosz Vasirescu kapitány pedig a ponyvaregények egydimenziós főgonoszainak mintájára pénzsóvár, kegyetlen, gyáva, ostoba stb. A regény nacionalista, gyűlölködő hangnemű felvezetője, illetve a cselekmény kibontakozásában megjelenő, helyenként egyenesen népiertást vizionáló részletek azonban már a nyilaskeresztes propaganda ideológiájával töltik fel a ponyvaelemeket. Ha kimutatható kortárs recepcióval (ennélfogva bizonyára jelentős olvasóközönséggel) nem is rendelkezett, a *Nincs kegyelem* vadhajításként is kortünet értékű, és éppen a ponyvaműfaj motívumai, narrációs elemei azok, amelyek nagyító tükörként működve hívják fel a figyelmet a nyilas-irredenta diskurzus túlradó jelenlétére.

Nemecsek és kadétok: a revizionista propaganda gyermekirodalma

Noha nem tartoztak a két világháború közti korszak tömegirodalmához, potenciális olvasóközönségük mérete miatt mégis érdemes röviden megvizsgálni néhány olyan művet, amelyek kifejezetten iskoláskorú gyerekek/ fiatalok számára készültek, s mint ilyenek bekerültek a két világháború közötti időszak közoktatásába is.

A hagyományosan az oktatás és nevelés kettős feladatát vállaló gyermekirodalmi művek e néhány, itt röviden elemzendő darabja elsősorban azzal a céllal született alkotás, hogy a poszt-trianoni Magyarország kisiskolás és kamaszkorú olvasói számára ismereteket közvetítsen a világháború, az őszirózsás forradalom

²⁷ A regény keletkezéséről, kortárs és újabb kori publicisztikai vitákról, illetve arról, hogy milyen hatása volt annak, hogy a szerzőt (tévesen) Daday Loránddal [sic!] azonosították, ld. LAKATOS László, *Igazságot Daday Lorádnak* című tanulmányát a *Nyelvünk és Kultúránk* 1999/105 számában (120–125).

²⁸ SZÁRAZ György, *Megjelent még egy furcsa könyv = Valóság*, 27(1984), 3, 98.

és a békeszerződés nyomán bekövetkezett területvesztés részleteiről. Ugyancsak a gyermekirodalom hagyománya követeli meg, hogy mindezt nem felnőtt, hanem gyermekszereplők életének eseményein keresztül közvetítse, a cselekmény helyszínül pedig értelemszerűen többnyire a leszakadó országrészek valamelyik helységét, (jellemzően gazdag történelmi múlttal rendelkező várost, pl. Kassát, Kolozsvárt, Selmecebányát) választanak a szerzők. A revizionista propaganda e gyermekirodalmi termékeiben nem annyira a fiatal olvasó informálása a cél: a frissen lezajlott háborúval kapcsolatban nem, az őszirózsás forradalommal kapcsolatban viszont gyakran jelennek meg kritikus hangok, a gyermek számára ismeretlen múlt eseményeivel szembeni érzékenyítés egyértelműen alárendelődik az irredenta kultusz retorikájának.

Boda Ferenc *Selmeci diákok*²⁹ című elbeszélése pozitív végkicsengésű történet, amennyiben a titokban hazafias küldetésre vállalkozó kisfiúk tette (március 15-e tiszteletére ki akarnak tűzni egy magyar zászlót a város központjában álló szoborra), ha nem is jár sikerrel (a zászlókitűzőt meglövik), mégis a gyerekek által vállalt áldozat és az általuk mutatott példa az asszimilálódás útjára lépett szülőket visszavezeti a magyarság körébe. (Igaz, ehhez áttelepülnek Magyarországra.)

Kecskeméti Klément Ilona (elemi iskolásoknak szánt) *A trianoni kis hős*³⁰ című regényében az ugyancsak március 15-i titkos ünnepség már az egyik gyerekszereplő életébe kerül. A nyelvi és szöveggondozás szempontjából egyaránt igénytelen könyvecskében egyértelműen visszaköszönnek az irredenta kultusz (magyarországi iskolai oktatásba is bevitt) elemei. Noha a cselekmény Erdélyben történik, a gyerekek a *Magyar Hiszekegyet* mondogatják, az ajándékba kapott ceruzán a „Nem, nem soha!” jelmondat olvasható, a főszereplő Móra László *Márciusi ének* című versét szavalja átszellemülten.

Boda Ferenc írásával ellentétben a gyermekek hazafias áldozata itt nem hoz pozitív végkifejletet, a várt ünnepség helyett az ártatlanul meghurcolt hős temetésén gyűlnek össze a gyerektörténetekben oly gyakori „titkos társaság” tagjai. A zárójelenet egyúttal alkalmat szolgáltat arra, hogy a bevezetőben megjelenő „Trianonban keresztre feszített Magyarország”-kép egy meglehetősen morbid esztétizálási kísérletben validálja a gyermeki áldozatot.

„Az ünnepély melyre oly régen és oly kitaróan készültek, valóban fenséges volt. Gyönyörű koszorút helyeztek a friss sírhantra, melynek nemzeti színű hosszú szalagját mélyen betemették a hallgató édes magyar földbe, hogy közelebb legyen a mozdulatlan, kis magyar szívhez. Síró, könyörgő, szent magyar imádságuk felszállt az égre. Lent a földben pedig, közel hozzájuk, mégis oly elérhetetlenül, mosolygott titokzatosan a trianoni kis hős, mert ő már tudta, hogy nemsokára eljön a keresztre feszített Magyarországnak Nagy Dicső Ünnepe”.³¹

Noha a korszak gyermekirodalma jellemzően tompítani, lágyítani szokta a fájdalmas, netán brutális elemeket, a halál vagy halálközeli állapot mindkét (rész-

²⁹ BODA Ferenc, *Selmeci diákok*, Székesfehérvár, 1934.

³⁰ KECSKEMÉTI KLÉMENT Ilona, *A trianoni kis hős: elemi iskolák ifjúsága számára*, Bp., 1932.

³¹ KECSKEMÉTI KLÉMENT 1932, i. m. 21.

ben Molnár Ferenc *A Pál utcai fiúk* című klasszikusát idéző) történetben megjelenik. Az erősebb érzelmi hatás kiváltása érdekében jellemzően a leggyengébb, legfiatalabb szereplő áldozata kerül a cselekmény fókuszába.

A Gramantik Margit szerkesztette *Kigyuló csillagok, Történetek a trianoni magyar ifjúságról* címet viselő, ugyancsak a magyar ifjúság nevelésére szánt elbeszélés-antológia az előbb tárgyalt két művel ellentétben a fikcionalitás és dokumentaritás határvidékén helyezi el saját magát. „E könyv minden elbeszélése a valóság hiteles adataiból készült – s az 1914-es világháborúban és az azt követő forradalom, ellenforradalom, megszállás eseményeiben részt vett, 20 éven aluli magyar ifjúság hősiességét világítja meg.”³² Az itt közölt tíz írás fele valóban inkább a publicisztika, illetve az emlékirat műfaji hagyományaihoz illeszkedik. A bevezetőben is jelzett szerkezetnek megfelelően, az írások kétharmada inspiráló történet fiataloké hadászati területen megnyilvánuló hősiességéről, hőseik általában hadapródiskolás fiúk, akik csoportosan megszöknek a frontra harcolni, sikeresen elfogják a horvát felkelés vezetőjét, két tanóra közt menekülteket vezetnek át lezárt határokon, esetleg a forradalom idején biztosítják Nagyvárad polgári lakosságának biztonságát.

A béketárgyalások utáni időszakban játszódó utolsó három írás viszont már az új fennhatóság alatt megnyilvánuló demonstratív hazafiasság történeteit meséli. Niamessnyi Mihályné, *A temesvári levente-pör* című szövege nem a cselekvő fiatalok, hanem a bebörtönzött gyereke kiszabadításáért küzdő anya egyes szám első személyben megírt története. (Niamessnyiné Manasz Margit naplóját *Villámlik messziről* címen 1931-ben kiadta az Új idők könyvtára, Herczeg Ferenc előszavával).

Maróthy Jenő *Van Pozsonyban egy sír* című elbeszélése a fentebb már említett gyerektörténetek eseményének kicsit idősebb szereplőkkel eljátszott átírata, itt is a tiltott március 15-i ünnep és a nemzeti színű kokárda kitűzése vezet a legfiatalabb, legsérülékenyebb szereplő halálához.

E gyakran halálig vezető önfeláldozást témául választó ifjúsági történetek hősei többnyire fiúk, hiszen a katonai téren megnyilvánuló hősiességet, illetve általában az aktív, eseményalakító ágenciát ekkor még szinte kizárólag férfi-attribútumként kezeli az ifjúsági irodalom. Gramantik Margit *A kassai leányok* című elbeszéléseiben azonban kivételesen lányszereplők demonstrálják tetteikkel az olvasó ifjúságtól is elvárt hazafias érzéseket. Az új fennhatóság alá került magyar intézményi rendszer felbomlása során a kassai tanítónőképző iskolát is megszüntetik, ugyanakkor megtiltják a magyar nemzeti jelképek használatát. Az intézkedés elleni tiltakozásul a tanítónőképző diákjai templomi demonstrációt szerveznek, amelynek során piros, fehér, illetve zöld színű ruhákba öltözve, a *Himnusz* és a *Boldogasszony anyánkat* énekelve vonulnak be a kassai dómba, mintegy testükkel, öltözködésükkel, hangjukkal reprezentálva azt, amit a közterületről erőszakkal eltávolítottak.

³² GRAMANTIK Margit, *Kigyuló Csillagok, Történetek a trianoni magyar ifjúságról*, Bp, Jövő Nyomda, é. n.

Az ifjúsági irodalomra jellemző az, hogy a narráció középpontjában egy szorosabban összefüggő csoport tagjai állnak, a köztük levő konfliktusok dinamikája alakítja a cselekményt, így a fentebb említett történetek mindegyikében egy kisebb-nagyobb fiúcsoport (osztálytársak, bajtársak), és annak néhány vonással egyénített tagja áll a cselekmény fókuszában. *A kassai lányok*ban azonban nyoma nincs egyénítésnek, maguk a lányok egy szimbolikus reprezentáció részei, a templomi tüntetés után hazatérő családok már nem lányaikat, hanem egy bizarr átlényegüléssel az általuk megjelenített zászló darabjait, illetve a nemzeti színek által reprezentált hazafiasság-érzetet viszik haza. „... meglentgett az élő nemzeti-szín zászló – és omlani kezdett lassan. Most itt, – most ott vált le belőle egy-egy selyemdarab. Szülők, rokonok, jóbarátok szívükhöz szorítva vitték hazafelé. Szétomlott a zászló. Selyemdarabjai – a kassai lányok – úgy szálltak szét, mint tündöklő, apró csillagok. Piros-fehér-zöld tűzű csillagok. Széthulltak Kassa utcáin. S amerre mentek – mint a hulló csillagok nyomán – sokáig fénylettek a kassai utcák.”³³

Konklúzió

A két világháború közt fénykorát élő magyar ponyva egy része áttételesen (például indiánok és telepések harcán keresztül) megjelenít ugyan valamit a trianoni területvesztéssel kapcsolatos érzelmi viszonyulásból, ez azonban elsősorban értelmezői attitűd kérdése, ahhoz, hogy ez az értelmezési séma érvényesüljön, szükséges hozzá az olvasói szándék, illetve a korabeli közbeszéd teremtette kontextus. Maga a Trianon-téma konkrét formában ritkán, és csak a harmincas évek második felében jelenik meg a ponyvairodalom tömegtermelésben piacra dobott alkotásaiban, főleg a kaland-, illetve a háborús/szerelmes regények körében. (A népszerű vadnyugati és légiós történetek már csak a térbeli vonzatuk miatt sem kínálhatnak erre lehetőséget.)

Úgy tűnik, sem a ponyva, sem az annak helyettesítésére kitalált Nemzeti Könyvtársorozat, de az ennél igényesebb nyelvhasználatot, nagyobb narrációs teret megengedő lektűr sem találja a módját (vagy értelmét) annak, hogy a szórakoztató irodalom keretei között dolgozza fel azt a témát, amelyet a közbeszéd meghatározóan nemzeti tragédia formájában prezentál.

Hogy mekkora kihívást jelentett a szórakoztató irodalom (ponyva, lektűr) narrációs technikáit összebékíteni a két világháború közti hivatalos Trianon-narratíva elemeivel, arra kudarcos kísérletként példát mutathat Dücső *Nincs kegyelem* című regénye, amely a ponyvaregény narrációs elemeit vegyíti nyilaskeresztes propagandával. Ellenpontként pedig érdemes kiemelni Orczy Emma *Pimpernel Erdélyben* című regényét, ahol a Trianonnal kapcsolatos viszonyulások úgy tudnak megjelenni a klasszikus kémregény narrációs terében, hogy a hangsúly a kívülről érkező szereplők tapasztalataira, a külső szempontok működtetésére esik.

³³ GRAMANTIK é. n., i. m. 103.

A Trianon-téma a két világháború közti irredenta mozgalom diskurzusvilágába ágyazottan, annak nyelvi, tematikai paneljeit, ikonográfiáját felhasználva viszonylag probléma nélkül jelenik meg a gyermekirodalmi alkotásokban. Esetükben a didaktikai szándék egyértelműen felülírja a szórakoztatás, gyönyörködtetés szándékát (sőt az erőszakos halállal végződő gyermeki önfeláldozás-történetek gyakoriságát figyelembe véve akár a pedagógiai-pszichológiai érzéket is).

Vallasek, Júlia

**Border issues in the border area of literature
– The appearance of the Trianon theme
in Hungarian mass literature between the two world wars**

In the study of literary works depicting the everyday life of the inhabitants of the territories that came under new rule following the peace treaties around Paris at the end of the First World War, the aspect of the specific life strategies, conflicts and solutions that fiction represents through narrative means can play an important role. Popular literature is seldom the focus of mainstream literary studies, its low aesthetic quality tends to marginalise it, and its mass-produced works are quickly forgotten. At the same time due to their actuality and easy appeal to the public, they can reach large audiences thus their choice of topic and narrative approach not only reflects public taste and interest but can also often contribute to its shaping, too. In my research, I examine how the events following the 1920s change are reflected in the interwar popular literature, which, in its turn might have contributed to the shaping of the public discourse on the subject.

Keywords: 20th century, Popular Literature, Hungarian Literature, Inter-war Period.